

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
ETNOREGIONÁLIS KUTATÓKÖZPONT

MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Munkafüzetek 69.

Németh Ildikó
A multikulturális nevelés
és gyakorlatának elmélete
a magyarországi cigányság tükrében

(Az 1999-es Társadalomtudományi OTDK díjnyertes dolgozata)

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 2000.

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjedését. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E tanulmány megjelenését a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke, az ELTE BTK Szimbiózis Alapítványa és az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítségével tette lehetővé. Kiadásához az OTKA T 022600 számú kutatási kerete biztosított anyagi háttérrel.

© Németh Ildikó, Budapest, 2000.

Sorozatszerkesztő: A. Gergely András

Kiadni, másolni csak a szerző engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: multikulturalizmus, kulturális antropológia, kultúrakutatás, ifjúsági szubkultúra, kommunikáció, kisebbség, akkulturálódás, cigánység, földrajzi (Magyarország), kultúraörzés, pedagógiaelmélet, gyakorlati pedagógia, kisebbségoktatás.

MD69.264

2000

ISSN 1416-8391
ISBN 963 9218 24 3

Kiadja:
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 2000.

Előhang

CÉLOM:

- választ találni a kérdésre: ...
 - közösen gondolkodni az Olvasóról és rólam; arról, hogy miért és hogyan vagyunk azok, akik, és hogy lehet - e híd kettőnk között, azaz
 - együtt kalandozni az Olvasóval a világban

MOTTÓ:

[...a természetről...]

"Be van fejezve a nagy mű, igen.

A gép forog, az alkotó pihen.

Év-millióig eljár tengelyén..."

(Madách Imre: Az ember tragédiája)

Kiegészítés:

"A bölcs ember törvénye az:

a természet rendje szerint él és cselekszik."

(Lao - ce)

Szeretettel köszöntöm a Tisztelt Olvasót !

Rendkívül érdekes és aktuális dolgozatom témája: a multikulturális nevelés, azaz a különböző kultúrákból érkező gyerekek együttes nevelése.

Ami számomra érdekessé tette a témát az az, hogy eddigi életem során több - egymástól nagyon különböző - tevékenységet végeztem (pl. zongoráztam és karatéztem; különböző kollégiumokban laktam különböző szobatársakkal; éltem az ország egyik és másik végén, stb.), és ezek a helyzetek számos kérdést felvetettek bennem.

Ezt a dolgot nagy lelkesedéssel írom, kérem az Olvasót, fogadja jóindulattal!

Célom volt egy olyan nevelési szemlélet - egyelőre elméleti - kialakítása, amely megfelel a mai társadalmi kihívásoknak. Kutatásaim során bukkantam a multikulturális nevelés modelljére, amely - úgy tűnik - összhangban van saját elképzeléseimmel. A modell erősen elméleti, de célkitűzésként rendkívül lényegesnek tartom.

A dolgozat úgy lett megszerkesztve, hogy először megvizsgálja a szemlélet kialakítását legjelentősebben befolyásoló tényezőket, majd - második felében - lehetőségeket vizsgál a gyakorlati alkalmazásra. A zárófejezetben összefoglalnánk az olvasottakat / leirtakat.

Példák bemutatására kézenfekvő lehetőséget ad a magyarországi cigányok helyzete, ezért példáinkat - nagyrészt - innen vesszük.

Egy társadalmi kitekintéssel kezdenénk...

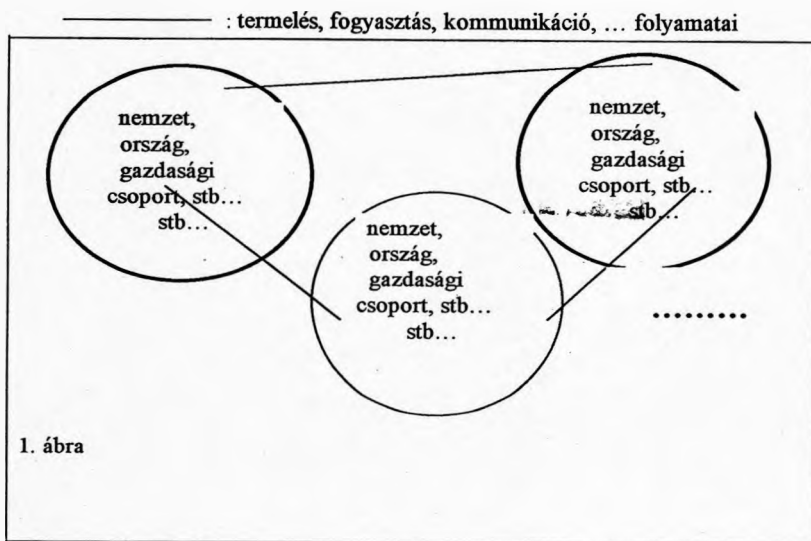
L. A MULTIKULTURALIZMUS ÉS A MULTIKULTURÁLIS NEVELÉS

1. A MULTIKULTURALIZMUS

a., Eredetileg a kultúrát zárt és statikus rendszernek gondolták, amely zárt, időben állandó, egymással nem kommunikáló csoportokat jellemez: a vizsgált csoportot kulturálisan homogénnek tekintették. Ma viszont egyre inkább elfogadottá válik a kulturális relativizmus szemlélete, ami a kultúra addigi homogén szemléletével szemben az egységen belüli sokféleségre helyezi a hangsúlyt.

A mai társadalmi összefonódásokat szemléltetheti az alábbi ábra:

Nemzetközi kapcsolatok

A különbözős, a társadalom heterogenitása az emberek meghatározó élménye a XX. század végén. A termelés, a fogyasztás és a kommunikáció transznacionális folyamatainak következtében közelivé, mindennapi tapasztalattá válnak a távol előállított javak, a máshol történt események. Ennek a helyzetnek az értelmezésére született a multikulturalizmus szemlélete.

A szemlélet a kisebbségi helyzetben levő csoportokra fókuszál, tudva azt, hogy ez a nevelési folyamatok egy lényeges alkotóeleme.

Arra a meggondolásra támaszkodik, hogy az egyéni szabadság és boldogulás függ a társadalmi, kulturális csoporthoz való akadálytalan hozzátartozás lehetőségétől.

Végső célja az, hogy támogassa az emberek, a társadalom minden tagjának azt a képességét, hogy megalkossák és megjelenítsék magukat.

b., A multikulturalizmusnak háromféle elterjedt értelmezése van:

- (1) deskriptív
- (2) normatív és
- (3) kritikai multikulturalizmus.

1. A deskriptív megközelítés adottságnak, megváltoztathatatlan ténynek tekinti a kulturális javak sokféleségét.

2. A multikulturalizmus legelterjedtebb értelmezése normatív. Ez az értelmezés a kulturális és társadalmi különbségekre vonatkozó korábbi szabályok kritikájára támaszkodva új normák kialakítását célozza. Új koncepciókat igyekeznek találni a különböző hagyományú népcsoportok egymás mellett élésére. Központi fogalma a különbség, amely gyakran állandó, merev határok közötti zárt csoportokat feltételez. Változatlanok itéli meg a sajátot és az idegent, így éppen azt erősíti meg, amit szeretne leépíteni: a merev identitáskategóriákat és a kisebbségek szegregációját.

3. A kritikai szemléletű értelmezés felülvizsgálja a többségi és a kisebbségi csoportok által használt fogalmakat azzal a céllal, hogy egy nyitottabb, demokratikusabb közös kultúrát alkosson meg. Központi kategóriája a heterogenitás. Kritizál minden olyan technikát, amely az egyes kultúrákat izolált egységekként kezeli. E szerint ne a kultúra, hanem a kultúrateremtő képesség legyen az, amire olyan politika épül, amely olyan metakulturális keretet hoz létre, amely elősegíti és alátámasztja a kulturális identitások, csoportok és problémák megnyilvánulásait a közzsférában. A politikában a multikulturalizmus azokban a vitákban jelentkezik legélesebben, amelyekben cél, hogy az állampolgárságot területi és ne etnikai, vérségi elv alapján határozzák meg. Az állami politika szintjén a multikulturalizmus azt vallja, hogy a sokféleséget nemcsak megtűrni, de támogatni kell.

E globális világ globális kihívásai teszik szükségessé a nevelési - oktatási folyamatok tervezésekor egy globális szemlélet érvényesülését. Ennek megfelelően...

2. A MULTIKULTURÁLIS NEVELÉSRŐL ÁLTALÁBAN

...a multikulturális nevelés olyan pedagógiai programokat céloz bevezetni, amelyek felkészítik a gyerekeket az ebben a világban való életre.

A 60-as években megindult etnikai mozgalmak vetették fel az iskolai multikulturális nevelés szükségességének gondolatát, akkor azonban leginkább a faji kisebbségek kerültek előtérbe. Ma már ez magában foglalja a nemi, társadalmi, gazdasági, nyelvi, képességbeli és nemzetiségi különbségek által felvetett kérdéseket is. A tágabban értelmezett multikulturalizmusnak pedig része

minden olyan probléma, amelyet bármiféle különbözőség, másság hoz létre (pl. a hajléktalanok problémája, a testi és / vagy szellemi fogyatékosok problémája, de a lelki gondokkal küszködők gondja is (s ugyan ki mondhatná el magáról, hogy soha nincs lelki problémája?)), a drogok, kábítószeresek által felvetődő gondok, vagy az AIDS következtében kirekesztettek problémája, stb.

Alapvetően morális érvekre támaszkodva akarja kialakítani a különböző kultúrák kölcsönös tiszteletét. A cél az, hogy felfogjuk, hogy az a keret, amelyben eddig értékítéleteinket meghoztuk, csak egy a lehetőségek közül, s hogy valóban átalakuljunk más kultúrák által. Ehhez kiindulópontként a kultúrák egyenlőségét kínálja – még a tartalmukra vonatkozó ismereteket megelőzően.

Három fő elv fogalmazódott meg:

1. kölcsönös toleranciára és megértésre kívánnak nevelni, ahol ezek a sajáttól különböző kultúra(k)ra (is) irányulnak
2. rendkívül fontos megtalálni a közös elemeket a különböző kultúrákban (és bármely két (...) tetszőleges kultúrának találhatók közös elemei, ha a kultúrák a fennmaradást szolgálják). Cél a közös elemeken keresztül kifejleszteni a szolidaritást ...
3. ...ennek következtében a nevelés épít az egyéni szolidaritásra és ennek közvetítése (is) a feladata.

II. TÁRSADALMI VONATKOZÁSOK

Rendkívül jelentősnek tartom megvizsgálni, hogy a kisebbségi helyzetben lévő csoportok milyen szerepeket játszanak egy adott rendszer társadalmi szerveződésében, hiszen ez a szerep nem csak rájuk, hanem az egész rendszerre hatással van.

1. TÁRSADALOMSZERVEZŐ FOLYAMATOK. MODELLEK

A. A TÁRSADALMI KULTÚRA LÉTREJÖTTE

A társadalmi kultúra az, ami az emberi élet minden területén jelentésteli lehetőségeket kínál. Az így értelmezett kultúra területileg szerveződik és közös nyelven alapul. Közös emlékeket és közös értékeket, közös intézményeket és gyakorlatokat jelent az élet minden területén: az oktatásban, a médiában, a gazdaságban és a kormányzatban egyaránt. Nem szükséges, hogy ezek az intézmények egy időben létezzenek, de általában intézmények kellene ahhoz, hogy egy kultúra létezhesen, hiszen azok tartják fenn az adott kultúrát. (Ezért rendkívül fontos megkülönböztetni a nemzeti kisebbségeket és az etnikumokat: a kisebbségek rendelkeznek intézményekkel és anyaországgal, míg az etnikumok nem. Ezért különböző a társadalomban elfoglalt szerepük is).

B. A MULTIKULTURALIZMUS, MINT TÁRSADALOMSZERVEZŐ TECHNIKA

Ha társadalomszervező technikaként szemléljük a multikulturalizmust, két különböző sikot vehetünk észre: azt a kultúrát, amelyet az állam hoz létre, s amellyel azonosítja magát, valamint a kisebbségi közösségek által reprodukált kultúrát. A multikulturalizmus képviselői szerint az ország hatékony politikai és gazdasági működése megkívánja a közös kultúra kialakítását, amely tükrözi az ország kulturális sokszínűségét.

D. A KULTÚRA NEMZETIESÍTÉSÉNEK FOLYAMATAI

A kultúra nemzetiesítése két, egymással összefüggő folyamatot jelent: az egyik a szimbolizáció, vagyis az, hogy bizonyos kulturális elemek a nemzetet szimbolizáló jelképekké válnak, így hozva létre azt, amit azután nemzeti kultúrának neveznek. A másik folyamat e szimbólumok reprodukálása és elterjesztése. E két folyamat következtében válik érzékelhetővé a kultúra, ami az identitás központi eleme lesz.

E. KULTURÁLIS IDENTITÁS

A kulturális identitást az otthonosságérzés, a biztonság és a cselekvőképesség iránti igény hozza létre. Azokból a csoportidentitás- elemekből alakul ki, amelyek az egvének a kulturális (nyelvi, etnikai, vallási, stb.) csoporthoz való tartozását tükrözik.

F. AZ ANYAGI ÉS A SZELLEMI KULTÚRA VÁLTOZÁSÁNAK KAPCSOLATA

Az anyagi kultúra elsoványodása (pl. öltözködés, építkezés, használati eszközök, termelési eljárások stb.) visszahat a szellemi kultúrára is (pl. az anyanyelv szókincsére, a termeléshez, gazdálkodáshoz kapcsolódó hiedelmekre, stb.).

2. A KISEBBSÉGI CSOPORTOKHOZ KÖTŐDŐ FOLYAMATOK

MODELLJEI

A. ETNIKAI IDENTITÁS KIALAKULÁSÁNAK MODELLJE (FREDRIK BARTH)

Az etnikai identitás magyarázatára több modell is született. Fredrik Barth modellje az egyik legjelentősebb, amely szerint:

1. mikroszinten az egyéni tapasztalat szervezi az embert ért hatásokat. Azokon a személyeken, eseményeken van a hangsúly, amelyek hatására - bizonyos mintákat elfogadva, másokat elutasítva - az egyén kialakítja társadalmi hovatartozásait. Etnicitásról ezen a szinten akkor beszélhetünk, ha két különböző etnikai identitású egyén interakcióba lép egymással. Ebben az esetben ők a különböző szimbólumokon keresztül határolódnak el egymástól.
2. középső szinten azok a folyamatok vannak, amelyeket a társadalmi rétegződés magasabb (de nem a legmagasabb) szintjeit alkotók (pl. nálunk a vállalkozók, vezetők) idéznek elő. Ezen a szinten a társadalmi rétegződésből és az arra épülő intézményekből adódnak az etnikai különbségek.
3. a harmadik, ún. makroszinten az állami és a még magasabban szervezett ideológiák állnak. Ezen a szinten ezek határozzák meg az identitáskategóriákat. Ezek szabályozzák a különböző csoportok hozzáférését a közjavakhoz, ezzel befolyásolva társadalmi beilleszkedést és fejlődését esélyeit.

Az identitáshatárokat ki lehet szélesíteni, és be lehet szűkíteni, de ki nem lehet lépni egy etnikailag strukturált társadalomból.

B. AZ EGYÉN ETNIKAI IDENTITÁSA

Az egyén azokhoz a módokhoz fűződő viszonyokban formálódik, amelyekben az őt körülvevő kulturális rendszerek körülveszik és megszólítják őt. Rendkívül jelentős a kommunikációs pályákon eljutó információk tömege, hiszen ezeken keresztül az identitások túllépnek az aktuális időközön és helyeken, leválnak azokról és - adott esetben - egy egész más kulturális közegben jelennek meg, mint amiben - egyébként - élnek. Ennek következtében a helyi identitások is más megvilágításba kerülnek. Látható, hogy ezért rendkívül fontos, hogy kialakuljon egy olyan párbeszéd, amelyben minél több identitás érthetővé és elfogadhatóvá válik.

C. NEMZETI IDENTITÁS

A nemzeti azonosságtudat (etnikai identitás) olyan csoportidentitás, amely a más etnikumokkal való összehasonlítás folyamatában jön létre.

D. A NEMZETI KISEBBSÉGI CSOPORT VITALITÁSA

Egy csoport vitalitása az, ami képessé teszi arra, hogy csoportközi kapcsolatokban megkülönböztethető és aktív identitásként viselkedjen. Vannak ezt befolyásoló tényezők: pl. a csoport státusza, demográfiai jellemzői és intézményes támogatottsága. E három jelentős tényező egymással való kapcsolata általában nem tisztázott, ezzel együtt jelentős lehet vizsgálatuk. (Vegyük észre, hogy mindhárom tényező tekintetében jelentős különbségeket adnak a nemzeti kisebbségek és az etnikumok, akik nem rendelkeznek az identitásukat fenntartó intézményekkel!)

E. ETNIKAI KONFLIKTUSOK KIALAKULÁSÁNAK OKAI

1. lélektani (kognitív pszichológiai, társadalom - lélektani és személyiség - lélektani) tényezőkkel azok a sajátosságok magyarázhatók, melyek az identitáskategóriák mindennapos találkozásából fakadnak.
2. társadalmi (gazdasági, szociális és kulturális) tényezők: A gazdasági és politikai szerkezetben bekövetkező modernizáció hatással van a versengésre, így az etnikai konfliktusok mértékére is.

F. A KONFLIKTUSOK LEHETNEK:

1. asszimilációs konfliktusok: a különböző csoportok kultúráinak különbözőségéből fakadnak, (nyelv, szokások, stb.). Ezek akadályozó tényezői lehetnek az el- és befogadásnak.
2. versenyszínteréből fakadó konfliktusok alakulhatnak ki, mert a különböző csoportok különböző helyet foglalnak el a munkapiacra. Két csoport között akkor van verseny, ha az egyik jelenléte a másikat korlátozza. Ilyen konfliktusok alakulhatnak ki pl. sikeres, kisebbségi helyzetben lévő csoportokkal.
3. anyagi támogatás okozta feszültségek (pl. amit a kormányzat nyújtott a munkakerülő cigányoknak)
4. vállalkozói réteg megjelenése (ld. 2. pont); (pl. ami a cigányságból emelkedett ki)
5. identitás-válságokban megnyilvánuló konfliktusok: az váltja ki, hogy a kisebbségek sikeres asszimilációja a többséget nemzeti identitásának megváltoztatására kényszeríti, mert magával vonja a nemzeti kultúra átalakulását (gondolhatunk a vendégmunkásokat befogadó nyugati országokra); („elnemzetietlenedés”)

**G. NEMZETI IDENTITÁS KAPCSOLATA ETNIKAI
KONFLIKTUSOKKAL**

Az etnikai konfliktusok egy részét olyan identitásválságok robbantják ki, amelyek az etnikumok társadalmi státuszának megrendüléséből erednek.

H. A KISEBBSÉGEK SZOCIALIZÁCIÓJÁNAK MODELLJEI

A kisebbségek szocializációját különböző elméletekkel lehet modellezni:

A) KULTURÁLIS DEFICIT MODELL

A kisebbségi kultúra azon elemeire helyezi a hangsúlyt, amelyek – a többségi társadalom elemeihez képest – hiányként fogalmazhatók meg. Ezeket igyekszik pótolni a nevelés eszközeivel. (Nagyrészt erre a modellre épülnek a magyarországi cigány-felzárkóztatási programok, amelyek azonban egyoldalúan kezelik őket. Ebbe a modellbe illeszkednek a hiányosságokat feltáró intelligencia-teszték, valamint a különböző kompenzáló programok, amelyek a gyerekek lemaradását igyekeznek pótolni).

B) KULTURÁLIS KÜLÖNBÉG – MODELL

Ez a modell a kisebbségi kultúrák egyediségére helyezi a hangsúlyt anélkül, hogy tudomást venne a többségi és kisebbségi kultúra társadalmon belüli viszonyáról.

C) BIKULTURÁLIS SZOCIALIZÁCIÓ MODELLJE

a. E modell kettős, bikulturális szocializációs ~~folyamatot~~ feltételez. Eszerint mind a kisebbségi, mind a többségi helyzetben lévő társadalom kultúrája alakul a másikhoz, így hozva létre egy közös kultúrát. A kisebbségi csoport gyermekei beleszületnek saját eredeti kultúrájukba s annak normáit felnövekedésükkel együtt sajátítják el. Ezzel párhuzamosan pedig megtanulhatják a többségi társadalom normatív viselkedésformáit is. Ennek leghatékonyabb közvetítői a közoktatás, a tömegkommunikáció és a reklámok. E szocializációs ágensek által közvetített tartalmak révén mehet végbe a bikulturális szocializáció.

b. A bikulturális szocializáció ágenseinek feladatköre:

1. A relatív információhiánnyal rendelkező kliensek ellátása a szükséges információkkal. Támogatniuk kell őket abban, hogy megszerezhessék azokat a képességeket, rutinokat, probléma-megoldási módozatokat, amelyekkel sikeresen teremthetnek és tarthatnak fenn kapcsolatot a többségi kultúra személyeivel és intézményeivel.
2. Ennek megvalósítása képzett szakemberek – pedagógusok, szociális gondozók – feladata. Az oktatásban ez azt jelenti, hogy az iskolának kell pótolnia azokat a hiányokat, amelyeket a kulturális különbség okoz, illetve amely készségek gyakorlására saját környezetében nincs módja a gyerekeknek (pl. beszédképesség fejlesztése, magatartásminták, szokások elsajátítása, stb.).
3. A két (vagy több) kultúra érintkezési területeinek és ütközési pontjainak meghatározása. Biztosítani kell a transzlátorok, mediátorok és modellek (ld. 20. o.) elérhetőségét, akik a konfliktushelyzetek kezelésének széles körű repertoárját nyújthatják.

4. Törekedniük kell a korrigáló funkciójú visszacsatolások biztosítására. Elő kell segíteniük azoknak a probléma-megoldási módoknak az elsajátítását, amelyek az egyén eredeti kultúrájának is részesei, s amelyek sikerrel alkalmazhatók a közös kultúrában is.
5. Feladatuk az is, hogy a többségi helyzetben lévő csoport tagjait ellássa ismeretekkel a kisebbségi helyzetben lévő csoportról. (Ha a többségi csoport nem fogadja el a kisebbségi kultúra létezését, akkor nem jöhet létre egyetértés).

H. A VÁLTOZÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

1. asszimilációs modell
 2. integrációs modell
 3. szegregáció.
1. Az asszimilációs modell értelmezésében a változást az akkulturáció (a kultúra elvesztése) határozza meg. Az akkulturáció ebben az értelmezésben feltétele az asszimilációnak: a modell a folyamatot ciklusokban értelmezi, melyek az izolációtól a csoportok közötti versenyen és konfliktusokon keresztül vezetnek az alkalmazkodáshoz, melynek végső célja az asszimilálódás. Ez a további két fokozatban játszódik le: kulturális asszimiláció, melynek során a többség életmódjának és értékrendjének átvétele történik meg, valamint a strukturális asszimiláció, mely a társadalmi intézményekbe való beilleszkedést jelenti.
 2. Az integrációs modell egy kétirányú folyamatot képzel el, amelyből mindkét eredeti összetevőhöz képest új egység születik. E szerint a nyilvános életben a közös kultúra a meghatározó, de a magánéletben van lehetőség más hagyományok fenntartására.
 3. A szegregáció a társadalom csoportokra szakadását jelenti. A modell szerint a csoportok között merev határok vannak, amiket többféle módon magyaráznak: a szűkös javakért és a hatalomért való egyenlőtlen versennyel, az osztályalapú kizsákmányolással, az alsóbbrendűség állapotának elfogadásával és annak a kollektív kulturális önazonossággal való összekapcsolásával vagy öntörvényű etnikai zárányok létrejöttével.

I. LEHETSÉGES VÁLTOZTATÁSI STRATÉGIÁK

A kisebbségi csoportok helyzetük megváltoztatásában többféle stratégiát követhetnek:

- (1) kísérletet tehetnek arra, hogy a többségi csoporttal való versenyen keresztül szerezzék meg annak státuszát
- (2) az összehasonlítást korábban nem használt dimenziókra terjeszthetik ki, melyekben a saját csoport relatív megítélése kedvezőbb
- (3) megkísérelhetik korábban negatívnak ítélt jellegzetességeik pozitív újraértékelését és
- (4) törekedhetnek a csoport egészének asszimilációjára, a többségi csoportba való beolvadásra.

Ha nincs ismert alternatívája a csoportnak arra, hogy hogyan változtassa meg helyzetét, akkor ez lényegesen lelassíthatja a szocializációs folyamatot. Ebben az esetben a csoport tagjai individuális eszközökkel igyekeznek pozitív identitásra szert tenni. A követhető individuális stratégiáknak különböző mintái vannak: az egyikben az egyén a domináns csoport tagjaiéval hasonlítja össze helyzetét. Identitását ezen összehasonlítás alapján alakítja ki. Egy másikban az egyén kísérletet tesz csoportjának elhagyására és a domináns csoportba való bekerülésre, az asszimilációra. A csoport elhagyása nem lehetetlen, ha a csoport elhagyása nem ütközik olyan értékekkel, amelyek az egyén számára elfogadható társadalmi azonosságérzet szerves részét képezik. Egy generáción belül a teljes asszimiláció nyilvánvalóan lehetetlen, de a sok generáción át zajló folyamatok a későbbi utódok identitásában már megjelenhetnek.

J. EGYÉB FOLYAMATOK – CIGÁNYSÁG

A) ASSZIMILÁCIÓ ÉS NYELVHASZNÁLAT:

Néhány megfigyelhető folyamat:

1. az asszimiláció következtében egyre inkább differenciálódik a cigányság
2. az etnikai elkülönülés néhány összetevőjének gyengülése erősíti a nyelvhasználatot
3. a folyamat a magyar nyelvű cigányoknál erőteljesebben zajlik, mint a cigány nyelvűeknél.

A nyelv az egyén nemzeti – etnikai identitásában a legkülönfélébb szerepeket játssza (de sohasem semmilyen, mert pl. a nyelvileg teljesen asszimilálódott kisebbségek szubkultúrájának is része a többség nyelvének általuk használt változata; és sohasem kizárólagosat, hiszen az etnikai-nemzeti azonosságtudat nem tartható fenn származástudat, sorsközösség, fizikai kapcsolatok, stb. nélkül).

B) INTEGRÁCIÓ:

Beillesztést jelöl, nem beolvasztást.

Cél lehet az, hogy

1. a kisebbség vegye át a többségi társadalom szociális értékrendjét, megtartva pozitív értékítéleteit
2. az etnikai tudatosságot megőrizve tegye magáévá a nagyobb közösség, a társadalom normáit. Ennek érdekében
3. követhető mintát kell adni, melynek segítségével az integráció úgy valósulhat meg, hogy az nem válik egyenlővé a nyelvből, kultúrából, történelemből, életformából való kivetkőzéssel
4. a kisebbség felé kell fordulni, világukban meg kell találni, és értékékként vállalhatóvá tenni a korszerűsíthetőt, felemelhetőt, átmenthetőt (mesét, szokásokat, csoportmodell, családstruktúrát)
5. a közvetítésben alapvető szerepet kell betöltsön az oktatásügy, mert a cigánykérdés megoldása elsősorban a cigány gyermekek oktatásának, nevelésének javításától várható
6. vannak olyan körülmények, melyek befolyásolják a cigány tanulók szocializációját:

C) *SZELEKCIÓ AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN:*

Például homogén és heterogén osztályok létrehozása.

D) *A KÖRNYEZET HATÁSAI:*

1. biológiai hátrányok (terhesség alatti negatív hatások: anya fiatal kora, sokadik terhesség, alkoholfogyasztás, dohányzás, hiányos táplálkozás, rossz lakásviszonyok; a korai gondozás hiánya)
2. cigány család – iskola viszonya
3. cigány szülők alacsony iskolázottsági szintjének hatása
4. nyelvi hátrány.

E) *ELKÜLÖNÜLÉS A TÁRSADALOMTÓL*

Az előítéletek gátlón hatnak a cigányság társadalmi beilleszkedésére. Számos helyen megfigyelhető az elkülönülés a cigányoktól, pl.:

1. van olyan község, amelyik nem enged cigányokat letelepedni
2. vannak klubok, ahová cigányok nem léphetnek be.

F) *ELLENIRÁNYÚ FOLYAMATOK*

Ezzel a kulturális homogenizációval párhuzamosan kulturális heterogenizáció is zajlik: a nyilvánosságban különböző, korábban rejtőzködő vagy elnyomott kultúrák jelennek meg és nyernek elismerést.

K. KOMMUNIKÁCIÓS PÁLYÁK

A kulturális minták átvételében nagy szerepük van a kommunikációs pályáknak, hiszen az egyes csoportokhoz tartozó emberek kulturális azonosságának fenntartása (állandó, folyamatos kondicionálása) attól függ, hogy mennyire élnek a csoportok tagjai a csoport „interakciós mezőjében”, kapcsolathálózatuk szerveződésekor milyen mértékben játszik szerepet nemzetiségük.

L. A CIGÁNYOKKAL KAPCSOLATBAN KIALAKULT ÁLLÁSPONTOK A KÖZTUDATBAN:

A cigányokkal szemben nagyon erős előítéletek élnek a közvéleményben, amik elsősorban a cigányok és nem cigányok életmódja közötti különbségekből fakadnak.

A kialakult álláspontok:

1. ellenzik a cigányság integrációját. Ez a cigányság iránti bizalmatlanságon alapul.
2. helyeslik a cigányság asszimilációját (kényszerítő eszközök alkalmazásával is)
3. szükségesnek tartják a cigány - identitás megőrzését

4. fenti álláspontok egységes állásponttá olvadása, amelyben az integráció összefonódott az asszimilációval, de kevésbé foglalja magában kényszerítő eszközök alkalmazását.

M. A MULTIKULTURALIZMUS ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBA HELYEZI AZ IDEGENSÉG FOGALMÁT

Az, hogy kik a mások, nézőpont kérdése: attól függ, kik azok, akikkel közösséget vállalok, és kik azok, akiket faji, nemzeti, kulturális hovatartozásuk miatt magamtól különbözöknek gondolok. A másik valószínűleg azért más, mert nem tudom, hogy ki ő, nem ismerem a múltját, a jelenét, a gyökereit, a mindennapjait, a kultúráját.

Klasszikus értelmezésben idegen az a vándor, aki nem vándorol tovább; aki ma érkezik, és holnap itt marad. Ez az egyén maga is a társadalom tagja, de helyzetét a kívülállóság határozza meg (ennek őstípusa a zsidó kereskedő, aki máshol termelt javakkal látja el a csoportot, s akinek így idegennek is kell maradnia). Ebben az esetben az egyén két kultúra határán áll, s egyéni forrásokat kell mozgósítania az ebből fakadó kulturális konfliktusok megoldására. A konfliktusnak két lehetséges kimenetele van: egy új, hibrid kultúra létrehozása a bevándorló és az őshonos kultúra határán, vagy a konfliktus elmélyülése azáltal, hogy a domináns kultúra elzárkózik a befogadástól. Ha az idegen nem hajlandó a magával hozott kulturális mintán változtatni, akkor az egyén afféle kulturális hibriddé válik a két kultúra határmezsgyéjén.

A modern társadalmakban is vannak olyan személyek ill. kulturális jelenségek, akik/amik nem illettek be a felépült rendszerbe. Ezeket környezetük sok esetben anomáliaként kezeli, amelytől meg kell tisztítani a kategóriák rendjére épülő társadalmat. A kitaszítás leggyakoribb módja az, hogy egy különálló, stigmatizált csoportba sorolják őket. Ezek tagjai „hibridek”. A hibrid az identitásválasztás szabadságát képviseli, így lehet egy lehetséges társadalmi rendszer lehetséges ideáljának megtestesítője. Egy olyan társadalomé, amelyben nincsenek határok, merev kategóriák, s amelynek egyetlen kategóriája mögött is a tapasztalatoknak és identitásoknak óriási skálája képzelhető el.

N. NYELV

A nemzetiség közös nyelvtudatot is feltételez, amellyel az azonos származású népességnek a nyelvet nem beszélő tagjai is rendelkezhetnek több generáción keresztül.

A nyelvválasztást követően még hosszú ideig fennmaradhat az azonosság, az összetartozás tudata. A nyelv szerepe a legkülönbözőbb lehet. Az eltérő tájnyelveket beszélő azonos nemzeti kisebbséghez tartozó személyek egymás közötti érintkezéseik során a közösebb változatot jelentő másodnyelvet beszélik, nem az irodalmi nyelvet. Nyelvesztésnek sok esetben lehet oka, hogy a tájnyelvek nem képesek irodalmi nyelvi forrásból felfrissülni. Emiatt, amikor a tájnyelv nem képes kielégíteni a közlési igényeket, a többségi társadalom nyelve használandóik anyanyelvszerűen.

3. KISEBBSÉGI CSOPORTOK HELYZETÉNEK MODÉLLJEI

A. A KISEBBSÉGEK PSZICHOLÓGIÁJA.

Tajfelnek a kisebbségek pszichológiájáról szóló elmélete négy jelenség összekapcsolásán alapul. Ez a négy jelenség a következő:

- (1) társadalmi kategorizáció,
- (2) szociális identitás,¹
- (3) társadalmi összehasonlítás és
- (4) a saját csoport pozitív megkülönböztetése.

1. A kategorizáció az a kognitív eszköz, melynek segítségével az emberek képesek meghatározni önmagukat.

2. Az azonosságtudat az emberek tudásától valamelyik kategorizált csoportról és az e tudáshoz kapcsolódó értelmi és érzelmi tartalmaktól függ.

3. Egy csoporthoz tartozás tudata a más csoportokkal való összehasonlítás folyamatában jön létre.

4. Mi, emberek arra törekszünk, hogy olyan csoportokhoz tartozzunk, amelyekben tagságunk büszkeség és kielégülés forrása lehet. Ez arra sarkall minket, hogy saját csoportunkat másoktól különbözönek és kedvezőbbnek tüntessük fel. A külső csoportoktól való pozitív megkülönböztetés teszi lehetővé egy etnikai csoport tagjai számára az identitás fenntartását.

A kisebbségi csoport alárendelt helyzete már önmagában megnehezíti, hogy a csoporthoz tartozás büszkeség forrása legyen. Az alárendelt csoport tagjai arra törekcsenek, hogy megváltoztassák csoportjuk relatív státuszát. Ennek az a feltétele, hogy a kisebbségi csoport tagjai tudatában legyenek a két csoport kapcsolatának valamilyen alternatívájának. E nélkül a kisebbségi csoport tagjai kénytelenek elfogadni a helyzetből fakadó hátrányos identitást.

A nyomás alá helyezett csoport kohéziója megnő, mert a nyomás hatására a kisebbségi csoport tagjainak magánzféréja etnicizálódik.

B. A KISEBBSÉGI ÉS A TÖBBSÉGI CSOPORT VISZONYA:

A kisebbségi és a többségi csoport viszonyának kialakulásában két tényező játszik kiemelkedő szerepet: a csoportközi helyzet stabilitása és annak legitimitása. A stabilitás arra a mértékre vonatkozik, amilyen mértékben az egyének hisznek abban, hogy csoportjuk pozíciója a státusz - hierarchiában megváltoztatható. A legitimitás arra vonatkozik, hogy az egyének mennyire tartják csoportjuk pozícióját a státusz - hierarchiában igazságtalannak vagy igazságosnak. Tehát e két tényező nem az együtt élő csoportok valódi státuszára, hanem e státusz szubjektív percepciójára vonatkozik.

C. A KISEBBSÉGHEZ TARTOZÓK SZOCIALIZÁCIÓJÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

1. Az átfedés mértéke a kisebbségi és a többségi társadalom kultúrája között. A közös tartalmak segíthetik és gyorsíthatják a kulturális beilleszkedést, míg az eltérő jegyek lassíthatják és nehezíthetik azt.

2. Az ún. kulturális transzlátorok, mediátorok és modellek elérhetősége:

Transzlátor (kulturális fordító): olyan egyén, aki kisebbségi kultúrából származik, de a beilleszkedés folyamatában már ért el sikereket, és képes arra, hogy megossza tapasztalatait, ellássa információkkal társait. Az információk segítségével érhetővé válhatnak a többségi kultúra értékei és normái. Ilyen transzlátiori szerepe van pl. a cigány értelmiségnek.

Mediátorok: a többségi kultúra képviselői, akik vezetőként működnek a kisebbségi kultúra egyénei számára, pl. pedagógusok, szociális gondozók, pályaválasztási tanácsadók, stb. A mediátorok megléte szűkebb és célzottabb, mint a transzlátoroké, ugyanakkor igen lényeges információkkal szolgálhatnak (pl. cigány származású gyerek a családból elsőként kerül be felsőoktatási intézménybe. Ott szüksége van olyan személyre, aki segít neki abban, hogy meg tudjon felelni az elvárásoknak). Ez a segítő egyén lehet pedagógus vagy diáktárs is.

Modellek: olyan egyének a kisebbségi csoport tagjainak környezetében, akik a kisebbségi és a többségi kultúrában érvényes viselkedésminták széles repertoárját ismerik és azok modelljét tudják nyújtani (pl. a cigány családok a 12-13 éves gyereket felnőttként kezelik, felnőtt feladataik vannak. Ha a gyermek tovább szeretne tanulni, a családi elvárásoknak nem tud megfelelni; ha viszont a családot „választja”, nem fog tudni elhelyezkedni, ezáltal a társadalmi elvárásoknak, és saját vágyainak nem fog tudni eleget tenni. Ezt a konfliktust a gyerekeknek kell megoldani, ebben tud segítséget adni egy ilyen modell).

3. A korrigáló funkciójú visszacsatolások mennyisége és típusa (pozitív vagy negatív) olyan esetekben, amikor az egyén próbálgatja az adott kultúrában érvényes normatív viselkedésmintákat. A negatív visszacsatolások nagy veszélye, hogy zavart okozhatnak a kulturális kommunikáció folyamatában. Hatására stressz, szégyenérzés alakul ki, így akadályozza a kívánatos viselkedés, értékek megtanulását. Ha a negatív visszacsatolások túlsúlyba kerülnek, az egyénnek megszűnhet szocializációs feladatok megoldására irányuló törekvése.

4. A kisebbségi csoport tagjának kognitív stílusa és probléma-megoldási módszere.

Minél inkább kultúra-specifikusak azok a fogalmak és szabályok, amelyeket a kisebbségi egyén felhasznál a problémamegoldás során, annál kevésbé valószínű, hogy az ő problémamegoldó viselkedési repertoárja működőképes lesz a többségi kultúrában. Az azonos nemzeti kultúrájú egyének között is számos konfliktushelyzet alakulhat ki. Könnyen belátható, hogy nagyobb mértékű különbség esetén több és mélyebb konfliktus kialakulása lehetséges (ezek megoldására nagyszerű mintát adhat a Gordon-szemlélet).

5. Az egyén kétnyelvűségének szintje.

A kétnyelvű személynek van a legnagyobb esélye arra, hogy kétkultúrájúvá váljék. Aki viszont csak egy nyelvet ismer (a kisebbség nyelvét), annak van a legkisebb esélye arra, hogy megtanulja a többségi társadalom normáit. A nyelvtudás hiányának és az akcentusnak káros következménye, hogy táplálja a többségi társadalom részéről megnyilvánuló előítéleteket („képtelen megtanulni tisztességesen beszélni!”). Ezért nagyon fontos az óvodában és az általános iskolában a kisebbségi gyermekek beszédfejlesztése.

6. A kisebbséghez tartozók külső testi különbözőségének minősége, mértéke a többségi társadalom tagjaihoz képest (bőrszín, arcerendezés, testalkat).

A nyilvánvaló és szembeötlő különbségek hátráltathatják és nehezíthetik a többségi társadalom struktúrájába és kultúrájába való beilleszkedést (pl. ez is oka annak, hogy a testi jegyeket már nem viselő cigányok könnyebben tudnak beilleszkedni).

D. A MAGYARORSZÁGI NEMZETI KISEBBSÉGEK STÁTUSZA

a. Minél magasabb a csoport státusza, annál nagyobb a vitalitása. Négy státusz-változót különböztethetünk meg: gazdasági, szociális, szociohistóriai és nyelvi státusz.

A gazdasági státusz: azt jelenti, hogy egy kisebbség gazdasági értelemben mennyire tudatosan alakítja saját sorsát, milyen mértékű befolyással rendelkezik az adott ország gazdaságára. A Magyarországon élő kisebbségek abszolút és relatív gazdasági státusza igen alacsony.

A szociális státusz: alapvetően fontos abból a szempontból, hogy milyen megbecsülést képes kivívni magának, így az összehasonlítás során milyen mértékben nyújt kielégülést tagjainak. A szociális státusz fontos dimenziói az iskolai végzettség, a foglalkoztatottság mértéke és szektorális megoszlása, a településtípusok szerinti megoszlás, valamint a lakásviszonyok.

A szociohistóriai státusz nem más, mint egy csoport saját történelme, amely megkülönbözteti más nemzeti csoporttól. Egy kisebbség történelme olyan szimbólumokat szolgáltat, melyek képesek mozgósítani a csoport tagjait. E szimbólumok könnyen aktualizálhatják a csoporthoz tartozás tudatát és érzését, így erősíthetik a kisebbségi csoport kohézióját, erősíthetik vitalitását.

A nyelvi státusz a kisebbségi csoport által beszélt nyelv státusza a nyelvi közösség határain belül és kívül. Egy nyelv története, presztízsértéke s az a mérték, amennyire standardizálódott, a nyelvi közösség tagjai számára büszkeség vagy szegény forrása lehet, így megerősítheti vagy meggyengítheti az adott etnikai - nyelvi csoport vitalitását.

b. Demográfiai jellemzők:

A Magyarországi nemzeti kisebbségek demográfiai jellemzőit két részre oszthatjuk: a kisebbségek eloszlására és nagyságára vonatkozó változók csoportjára.

Eloszlás: a csoport eloszlására vonatkozóan három tényezőt célszerű figyelembe venni:

- (1) a kisebbségek nemzeti területét
- (2) koncentrációjukat egy adott területen. A nagy koncentráció erősítheti a csoport kohézióját, míg a szétszóródottság gyengítheti azt.
- (3) a kisebbségi csoport tagjainak arányát a többségi nemzethez képest.

c. Nagyság:

Bizonyos rendszerezés szerint a kisebbségi csoport nagyságának öt lényeges mutatója van. Ezek: a csoport száma, a születések száma, a vegyes házasságok száma, a kivándorlás és a bevándorlás.

d. Intézményes támogatottság:

Az intézményes támogatás lehet formális és informális. A formális támogatás mértéke arra vonatkozik, hogy az egyes kisebbségi csoportok milyen képvisellel rendelkeznek a politikai döntéshozatal fórumain, a törvényhozásban, a közigazgatásban, az üzleti és kulturális életben valamint ezek intézményeiben. Az informális támogatottság mértéke azt jelenti, hogy az adott kisebbségi csoport mennyire szervezte meg saját magát, mint nyomásgyakorló csoportot. Az az etnikai nemzeti kisebbség, amelyik érdekei védelmére szervezetet hoz létre, nagyobb vitalitással rendelkezik, mint azok a kisebbségek, melyek politikai érdekképviselése nem intézményesült (ld. 10. o.).

E. A NEMZETI KÉRDÉSHEZ KÖTŐDŐ ATTITÜDÖK

Asszimilációs csoportként a cigányságot többen elutasítják: az emberek nagy része nem tartja rendes embereknek őket, kényszerrel alkalmazna velük szemben, nem hízik abban, hogy beilleszkednek a társadalomba; nem támogatná őket. Kisebbségi része elkülönítené őket a társadalomtól. *Ónálló etnikumként* nézve azonban többen elfogadják őket: az emberek nagy része szükségesnek tartja a cigány hagyományok megőrzését, elismeri a cigányok kulturális teljesítményét és csak kis része tartaná szükségesnek elmagyarosításukat.

F. A SZOCIALIZÁCIÓT GÁTLO TÉNYEZŐK

Az iskolák egy statisztikai gyűjtőlapján egészen a legutóbbi időig számon tartották (önkényes megítélés alapján) a cigány tanulók számát. Ez a hatalmi és központi attitűd azért fontos, mert visszahat az etnikai folyamat alakulására. Kijelöli azoknak a körét, akiket cigánynak tekint, függetlenül attól, hogy az emberek önmeghatározása szerint magukat minek tekintik és milyen társadalmi alakzathoz szeretnének tartozni. Ez azt is jelenti, hogy megnehezedik a szocializáció azon cigány családok, közösségek számára, akik a magyar politikai nemzethez, esetleg ezen túl a magyar kulturális nemzethez szeretnének csatlakozni s készek a teljes társadalmi integrálódásra.

4. A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYOK HELYZETÉVEL KAPCSOLATOS KONKRÉTUMOK

A. A CIGÁNYOK CSOPORTJAI

Magyarországon a cigányság nem egységes, minimálisan három etnikumhoz tartoznak, a közvélemény tudása azonban homogén alakzatként képzelel el őket.

B. A SZOCIALIZÁCIÓS FOLYAMAT ANYAGI KÖRÜLMÉNYEI:

1. jellemző a szegénység
2. alacsony a jövedelem
3. rosszak a lakáskörülmények
4. általában feszült a hatóságok és a cigányok viszonya.

III. A SZEMÉLYISÉG FELEPÍTÉSE

Mivel minden társadalom az egyes emberekből épül fel, rendkívül fontosnak és izgalmasnak látom közelebbről megvizsgálni a személyiséget.

A személyiséget a modern pedagógia olyan hierarchikus komponensrendszernek tekinti, amelyet négy nagy kompetencia jellemez: személyes, kognitív, szociális valamint a speciális kompetenciák. Ez a négy kompetencia nem négy egymástól független terület, hanem olyan, a teljes személyiséget leíró komponenskészletek, amelyek optimális fejlődésén keresztül elérhető a személyiségfejlődés megfelelő elősegítése. Az előítéletességgel kapcsolatban meghatározó szerepe van a szociális kompetenciának, ezért mélyebben foglalkozunk ezzel.

E modell szerint a szociális kompetencia öröklött és tanult komponensekből áll, fejlődését ezeknek a gyarapodása jelenti (A meglévő komponensek működnek, tárolódnak, rögződnek, újjászerveződnek). A nevelésnek elő kell segíteni a komponensek gyarapodását valamint a pozitív értékek és képességrendszerek kifejlődését.

Minden személyt jellemez egyéni szociális értékrendje, amely bizonyos motívumok hierarchikus rendszere. A motívumok közé szociális hajlamok, attitűdök, meggyőződések tartoznak. Aktuális hatások, történések következtében értékelést valósítunk meg szociális motívumainkon keresztül. Szociális szokásainktól függően adott érdekek (közérdek, közös érdek, eltérő érdek, érdekütközés) alapján döntünk szociális kommunikációról (segítés, versengés, együttműködés, vezetés). A végrehajtás a szociális képességrendszer alapján történik.

Nagy József modellje szerint az értékrend az értékek hierarchikus rendszere. Csúcsán olyan érték áll, amely végső viszonyítási alapként, mértékként minden más értéket korrigál: a procoszialitás. Ez segítő, pozitív viselkedéssel írható le: a procoszialitás a másik ember, a csoport és a másik csoport, a társadalom és a másik társadalom, az emberi nem túlélését, létfeltételeinek javulását szolgáló, segítő életmód.

Hogy az ember hogyan viselkedik adott pillanatban, az a tanult értékrendektől és képességrendszertől függ. A személyiség szociális értékrendjének fejlődéséről akkor beszélhetünk, ha erősödik procoszialitása, s ennek egyre szélesebb a terjedelme is. (... család, nemzetiség, nemzet, faj).

A szociális komponensek olyan öröklött komponensrendszer jelentenek, amely

1. szerepe döntéseinkben megnyilvánul,
2. működése tanult szociális komponenseket eredményez,
3. szociális készségek kialakulását eredményezi,
4. által a tanult motívumok ismerete értelmző, önértelmező szintre juttathatja a személyiséget.

IV. ...ÉS KÉPEI

1. A SZTEREOTÍPIÁK

A. A SZTEREOTÍPIÁKRÓL ÁLTALÁBAN

a. Mi a sztereotípiá?

A sztereotípiá gondolati művelet, egyszerűsített séma, amely képessé tesz minket minél több információ feldolgozására, azaz

1. a megismerés időbeli-térbeli kiterjesztését szolgálja; valamint
2. a külvilágból érkező információk és jelek feldolgozásához és értelmezéséhez szelekciós szempontokat szolgáltat, elősegítve ezzel a jelentés kialakulását.

Az egyéni életfilozófiák befolyásolják tartalmi sajátosságait, s magát a sztereotípiához fűződő viszonyt.

b. A sztereotip általánosítás kialakulásának oka

A sztereotip általánosítás kialakulásának fő oka az információhiány. Ezt az űrt az egyén saját elgondolásai vagy akár előítéletei alapján tölti ki. Ez a nem megfelelő szintű interakció eredménye.

c. A sztereotípiák kialakulása

A vizsgálatok során a sztereotípiák kialakulásának hat lényeges momentumát találták. Ezek a következők:

- (1) közvetlen tapasztalat mellőzése az ítéletalkotásban
- (2) általánosítás
- (3) leegyszerűsítés
- (4) rigiditás (merevség)
- (5) érzelmi színezettség és
- (6) közkeletűség.

Egyértelmű negatív vonásai mellett számos érv megfogalmazódott a sztereotipizált ítéletalkotás védelmében. Vegyük észre, hogy az egyre növekvő információmennyiség miatt egyre jobban rászorulunk mások tapasztalatainak figyelembevételére. Közvetlen tapasztalatok megszerzésére sok esetben nincs mód (ami azonban nem ment fel bennünket, hiszen van lehetőségünk korrekció vételezésekre kialakítására).

B. NEMZETI SZTEREOTÍPIÁK – CIGÁNYOK

a. Történelmi feltételek

A nemzeti sztereotípiák történelmi-társadalmi feltételekhez kötöttek, hiszen ezek annak etnikai-nemzeti vetületei. Régen az idegen népekre vonatkozó információkat kiváltságos helyzetben lévő emberek hordozták, akik a költséges utazásokat megengedhették maguknak, vagy hadjáratok idején hadvezérként, haditudósítóként vagy egyszerű közkatonaként kerültek idegen népek közé. A középkorban a cigány-ábrázolások fokozatosan leszűkültek: a képi ábrázolások mindinkább egyetlen mintára: a cigány jóvendőmondó témájára korlátozódtak,

amit gyakran kiegészít a tolvaj fiú képe; a színpadon pedig a cigányasszonyok tenyérjósaként, a férfiak csaló lókupecként jelennek meg. Ezek az ábrázolások nagyban hozzájárulnak egy sztereotípiák elültetéséhez a köztudatban.

A más népekre vonatkozó tömeges információszükséglet egyre nőtt. A technikai és szervezeti feltételrendszer (ma: sajtó) is szükséges volt a sztereotípiák széles körű terjesztéséhez.

Történelmi elemzések szerint a XVIII. században Stájerországban forgalomban volt egy erősen etnocentrikus beállítódású „Völkertafel”, amelyben megtalálható Európa akkori népeinek néhány szavas jellemzője tulajdonságaik, értelmi képességeik, viselkedésük, gyarlóságai, stb. szempontjából. Számos máig élő sztereotípiák eredete nyúlik vissza erre a népleírásra. Olyan helyeken volt kifüggesztve, ahol sok ember találkozott (kocsmák, fogadók), s így a különböző népekre vonatkozó információk akár szóbeszéd útján is viszonylag széles körben terjedhettek.

A XVIII-XIX. századi nemzetfejlődés kedvező közeget teremtett az öndefiníciós törekvéseknek s a más népektől való különbözőség kifejezésének. Ebben az időben jelent meg a tudatos image-építés igénye is. Ebben az időben ez a sajtóban és más kiadványokban, valamint diplomáciai és tüzleti kapcsolatokban jelent meg. Ez a tömegek befolyásolásával (a technikai eszközök által), és a XX. századi tömeges turizmus beindulásával teljesedett ki.

A közvélemény befolyásolása szempontjából alapvető fontosságú volt a közvéleményre épülő legitimáció s a felismerés, hogy a közvélemény befolyásolható valamely (politikai) cél érdekében.

b. A Nemzeti sztereotípiák sajátosságai

A nemzeti sztereotípiák egy modell szerint úgy jön létre, hogy az egyén az image-elemek készletéből önkényesen kiragad egyet-egyét (ahelyett, hogy összerakná azokat). Ezeket rögzíti, és a nemzet vagy nép felidézésekor – jó esetben változatlanul, rossz esetben torzítva – ezt hívja elő.

c. Nemzetkép és nemzeti sztereotípiák viszonya

A nemzetkép azon tulajdonságok összessége, amelyeket egy személy felidéz (vagy elképzeli), amikor egy nemzetre gondol. A sztereotípiák sajátossága az új információk iránti érzékenység, az új image-elemek állandó szembesítése a már meglévőkkel, a nemzetkép állandó újraértelmezése.

A nemzetkép és a nemzeti sztereotípiák nem egymástól független képződmények: image-elemek sztereotípiává merevedhetnek, ugyanakkor a nemzetkép magába fogadhat sztereotípiákat.

Amikor a nemzeti kategória, mint inger megjelenik az egyén számára, beindul egy asszociációs lánc, amelyben végigperognak az értékelési szempontokat kínáló dimenziók, működésbe lépnek a pozitív - negatív viszonyulást meghatározó érzelmek, s amennyiben a nemzetképből hiányoznak elemek, az egyén a meglévőkkel egészíti ki azokat.

C. A MAGYAR ÉS A CIGÁNY SZTEREOTÍPIÁK FŐBB TÍPUSAI

A vizsgáldások során a magyarok és a cigányok tulajdonságainak két konfigurációja körvonalazódott: a magyarok esetén az egyik pozitív, a másik negatív, míg a cigányok esetében mindkettő negatív. A cigányok jellemzésére elsősorban kedvezőtlen tulajdonságokat használnak az emberek s ezek a tulajdonságok főleg az érintkezésre, az életmóddal kapcsolatos normák megszegésére utalnak. A cigányokkal való érintkezés inkább erősíti a cigányellenességet, de a cigányok negatív megítélése nem függ össze közvetlenül a velük fenntartott kapcsolatokkal (a cigányokat sokkal többen utálják, mint ahányan ismerik). A pozitív ítéletek közvetlen tapasztalatokon alapulnak, míg a negatívakat nagymértékben befolyásolják a tömegkommunikációs folyamatok.

2. IMAGE-ELMÉLET

A viselkedést mindig az „image” határozza meg közvetlenül, s nem a valóság.

A szocializációs folyamatot befolyásoló image-hordozók közül kiemelkedik a TV. A tömegkommunikációs eszközök biztosítják az image-formáló tényezők utánpótlását, de az iskolai oktatás alapozza meg azt a nemzeti vonatkozású tudáskészletet, amely alapján az egyén tájékozódik. Az iskolai oktatás keretében elsajátított nemzeti vonatkozású ismeretkészlet azonban zárt, a politika és a tudomány akkori állását tükrözi, amikor az egyen iskolába járt. A tömegkommunikációs eszközök ebbe a zárt rendszerbe próbálnak behatolni.

Meghatározó a család szerepe ebben a folyamatban, mert az minden esetben közvetít valamilyen értékrendet.

A nem verbális pályán mozgó hatások is rendkívül fontosak lehetnek: a hangsúlyozás, a témafelvetés, a pozitív és negatív értéktartományok indirekt kijelentései. (Ezért nagyon fontos lehet pl. egy pedagógus értékelési rendszere, értékrendje, mert az számtalan – sokszor nem tudatos – jelzéken keresztül hathat a gyerekekre).

3. ELŐÍTÉLETEK

„...meg kell ismerni az adott előítéletes magatartás történetét, belső szerkezetét, változásait, ha az a célunk, hogy a helyét valósághoz alkalmazkodó ítéletrendszer foglalja el...”

A. MI AZ ELŐÍTÉLET?

Az előítélet egy viszonyulás, valamely dologgal, személlyel szemben érzett közelítő vagy távolító attitűd (pozitív/negatív), amelynek alapja pusztán annyiban van, hogy az adott dolog, személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy az adott csoportnak tulajdonított tulajdonságokkal ő is rendelkezik. A negatív előítéletek rendkívül jelentős a társadalmi folyamatok szempontjából. Most elsősorban ezekkel foglalkozunk.

B. AZ ELŐÍTÉLETEK TERMÉSZETRAJZA:

- (1) az előítéletes gondolkodást készen kapjuk. Esmélve, gondolkodó fejjel kell ezeket az előítéleteket és sok ezer belénk táplált rossz érzést és félelmet tudatosan levetköznünk, legyőznünk.
- (2) a világban való eligazodást megkönnyíti a sémákkal, előítéletekkel való gondolkodás
- (3) előítéleteink legyőzése tehát a kész kulturális mintákkal, a tradícióval szemben egy modern, újító attitűdöt követel meg tőlünk
- (4) a hétköznapi előítéletnél sokkal súlyosabb, amikor a többség nem fogadja el a másik csoport értékrendjét, mert ami más, mint a többségé, az felszámolandó, megszüntetendő, beolvasztandó. E folyamat harmadik szintje, amikor ezek a törekvések már nemcsak ideológiákként fogalmazódnak meg, hanem konkrét cselekvési, végrehajtási programmá nőnek, s azt érvényesítik is

C. AZ ELŐÍTÉLETES MAGATARTÁS JELLEMZŐI

Az előítéletes magatartás merev szerkezetű, alig-alig megváltoztatható jelenség, amely a helyzettől és a körülményektől függetlenül azonos ítéletekhez, cselekedetekhez vezet.

D. NEGATÍV ATTITŰDŐK MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁI:

1. szóbeli *előítéletesség*, amikor az előítéletes ember hangoztatja előítéleteit ismerősei körében. Az emberek többsége nem lép túl az előítéletességnek ezen a fokán.

2. elkerülés: erősebb előítélet esetén az ember kerülni igyekszik a kellemetlennek ítélt csoport tagjait, még akkor is, ha ez kényelmetlenséget okoz számára. Az előítéletes személy nem okoz közvetlen kárt a csoport számára, megelégszik azzal, hogy a maga rovására visszahúzódik (pl. átmegy az utca másik oldalára; elköltözik, ha cigány család lakik a szomszédban stb.)

3. hátrányos megkülönböztetés: az előítéletes személyre nézve ez a viselkedés már ártalmas (pl. kizárják a nem kívánatos csoport valamennyi tagját bizonyos típusú munkavégzésből, megtagadják a letelepedést, iskolázási és üdülési lehetőségeket stb.).

Két fő fajtáját különböztetjük meg:

a. a faji elkülönülés a hátrányos megkülönböztetés intézményesített formája, melyet törvényesen vagy szokások útján tarthatnak fenn (pl. elkülönített szórakozóhelyek)

b. szegregáció (elkülönítés): olyan hátrányos megkülönböztetési forma, amely sajátos típusú térbeli határokat hoz létre, hogy fokozza egy másik csoport tagjainak hátrányos helyzetét (pl. cigánytelepek)

4. testi erőszak: amikor az előítélet erőszakos vagy erőszakkal egyenértékű cselekvéshez vezet (pl. testi bántalmazás, erőszakos kitelepítés)

5. kiirtás: a végső fokozat (náci népirtási programok, tömeggyilkosságok, lincselések)

E. AZ ELŐÍTÉLETEK MEGJELENÉSI FORMÁI

Az előítéletek gyakran sztereotip általánosítás formájában jelennek meg, amelyeket a domináns csoport tagjai alakítanak ki. Ilyen esetekben ezek az emberek bizonyos feltételezett tulajdonságokkal ruházzák fel a kisebbségi csoport tagjait.

F. ELŐÍTÉLET ÉS ÖNISMERET

- (1) Mindannyiunknak vannak előítéletei, ez hozzátartozik az emberi természethez. Szintén sajátunk, hogy általánosításaink kiindulópontjai gyakran hamisak, a világ, különösen a társas világ jelenségeit hajlamosak vagyunk egysíkúan, sztereotip módon, igazi ismeretek, valóságos tapasztalatok nélkül megítélni.
- (2) Hajlamosak vagyunk különféle szándékokat tulajdonítani másoknak. Különösen így van ez, amikor nagyon „mások” azok, akikről véleményyt nyilvánítunk.
- (3) A kategorizáció elemi jelenség, ami mindig fellép, amikor különböző csoportok kerülnek egymással interakcióba. Végeztek különböző kísérleteket ezzel kapcsolatban. Amikor egy kísérleti céllal összeállított csoportot bármilyen – akár teljesen lényegtelen – kritérium mentén kettéválasztunk, akkor azonnal beindul a szociális kategorizáció. Az A csoportbeli az A csoportbelit, a B csoportbeli a B csoportbelit részesíti előnyben anélkül, hogy erre bármiféle racionális oka lenne (azon kívül, hogy a világ kívülről, mesterségesen, esetlegesen kettéosztódott A-ra és B-re). Az ilyen megfigyelések jól rávilágíthatnak az olyan valóságos

- csoportközi konfliktusokra, amikor pl. etnikai, vallási vagy egyéb konfliktusok robbannak ki egy hirtelen kategorikus különbségtevés hatására (pl. szerbek és horvátok között).
- (4) Számos megfigyelés ugyanakkor azt mutatja, hogy az emberek bizonyos körülmények között hajlandóak „túltenni magukat” elhatárolódásaikon és az ebből fakadó előítéleteken. Ezt demonstrálta az egyik leghíresebb szociálpszichológiai terepkísérlet, amelyet egy nyári diáktáborban végeztek. A tábor lakóit csoportokra osztották, s ezeket a csoportokat minden eszközzel egymás ellen uszították. Amikor már kellően magasra hágott a csoportok közötti gyűlölet, olyan helyzetbe hozták a gyerekeket, hogy kénytelenek voltak egy feladatban együttműködni (egy elakadt autóbust kellett hegymenetben megtolni). A főrendelt cél, amely kooperációra kényszerítette a különböző csoportok tagjait, eloszlatta, vagy legalábbis tartósan csökkentette a csoportközi konfliktust, az egymással kapcsolatos ellenérzéseket és előítéleteket.
- (5) Ha védekezni akarunk az előítéletek ellen, akkor tisztában kell lennünk természetükkel; az okokkal, amelyek kiváltják őket; a mechanizmusokkal, amelyeken keresztül érvényesülnek s a következményekkel, amelyekhez elvezethetnek.
- (6) Az előítélet, mint torz megismerési mód akkor válik igazán veszélyessé, amikor negatív érzelmek és indulatok – düh, agresszió, gyűlölet – kapcsolódik hozzá.
- (7) A frusztráció, azaz törekvéseink megghiúsulása, a fenyegetettség, a (lét)bizonytalanság könnyen átcsaphat vak gyűlöletbe, a frusztráció vélt okaiként feltüntetett csoportok elkülönítésébe, üldözésébe. Ez az, amit bűnbakkeresésnek nevezünk. Ilyenkor indulatainkat kivetítjük azokra a csoportokra, amelyek könnyű prédát kínálnak bosszúvágyunknak, mert gyengébbek, hátrányos helyzetűek, vagy egyszerűen csak mások.
- (8) Az ilyen kivetítés és bűnbakkeresés szinte természetes velejárója a gyermeki fantáziának, amelynek révén a kisgyerek a benne munkáló és büntudatot kiváltó gonosztól úgy próbál megszabadulni, hogy kívülre helyezi azt, ártó szellemekben, szörnyalakokban testesítve meg mindazt, ami számára kínos, elvetendő, kellemetlen. Ezeknek a fantáziáknak forrása lehet a szülő, amikor pl. cigánnyal, zsidóval, rendőrrel fenyegetik a helytelenül viselkedő gyermeket, de lehet maga a kultúra is, amely gyakran kész sémákat kínál ahhoz, hogy a világot két abszolút különböző részre, jóra és rosszra hasíthassuk szét. A dajkameséktől a legbonyolultabb mítoszokig mindenütt megtaláljuk a jónak és a gonosznak, az áldozatnak és az „agresszornak” az őstípusát. A gond nem is önmagában ez a hasítás, hanem az, hogy a gyermeki fantázia mitikus világképe különböző áttételeken keresztül megőrződhet, és szinte észrevétlenül rátelepülhet a valóság észlelésére. Társadalmilag ez akkor válik veszélyessé, amikor az előítéletek ideológiává szerveződnek és befolyást gyakorolnak a politikai életre.
- (9) Törvényes gyakorlatként ma már szinte sehol nem szerepel a diszkrimináció, de ennek megnyilvánulási formája lehet teljesen informális is, amikor pl. bizonyos távolságokra nem engednek be

- „idegeneket”; bizonyos lakóközetekből, munkahelyekről, nyilvános helyekről megpróbálják kiszorítani a „nem kívánatos” elemeket stb.
- (10) A felelősség elhárítása mindennapos dolog s a mindennapokhoz tartozik az öngigazolásnak az a formája is, amikor az egyén morálisan nem igazolható cselekedeteit úgy próbálja elfogadtatni környezetével és saját magával, hogy megpróbálja elhíttetni: tényleges vagy szimbolikus agressziójának áldozatai megérdemelték azt, ami velük történt.
 - (11) A látens, lappangó előítélettel rendelkező ember tagadja, hogy előítéletei lennének, de mondanójához gyakran hozzáteszi: „ám”, „de”, amellyel jelzi, hogy valamit mégiscsak igaznak tart a tagadott vélemény tartalmából. Így a látens előítéletek hozzájárulnak egy előítéletes kultúra továbbéléséhez, bizonyos helyzetek pedig manifesztté tehetik őket. Éppen ezért az előítéletek elleni küzdelem nem merülhet ki a felvilágosító kampányokban. A kulturális másság elfogadására, a sokféleség tiszteletére, a toleranciára való nevelésnek célszerű olyan önismereti munkával párosulnia, amely tudatosítja azokat a pszichológiai folyamatokat, amelyek masszív előítéletek kialakulásához vezethetnek.
 - (12) Rendkívül fontos az érzelmeinken, indulatainkon végzett munka, vagyis annak tudatosítása önmagunkban és másokban, hogy a „bűnbakok”, akiken szívesen kitöltenénk bosszúvágyunkat, nem az igazi okai frusztrációnknak.
 - (13) A már kifejtett előítéletekkel rendelkező embert minderről valószínűleg igen nehéz meggyőzni. Még ha racionálisan el is fogadja érveinket, nehezen tudja megváltoztatni a már jól bejáratott kognitív és érzelmi sémáit. Épp ezért az iskolának kitüntetett helye lehet abban, hogy az előítéletes kultúra által kínált sémákkal szemben alternatív megoldásokat, modelleket kínáljon, s ezeket erősítse meg a meggyőződés, a sokféleség bemutatása, a feldolgozás és az önismeret eszközeivel.

G. ELŐÍTÉLET ÉS NYELVI FORMULÁK:

Ma a magyar társadalomban a különféle kisebbségek között leghátrányosabb helyzetben a cigányok vannak: az előítéletek leginkább őket sújtják, az intolerancia velük szemben a legerőteljesebb és az atrocitások szenvedő alanyai is elsősorban közülük kerülnek ki.

Megállapításunk igazolására elég, ha csak néhány nyelvi formulát idézünk: „cigányútra ment a falat”, „ha cigánygyerekek potyognak is az égből”, „húzza-halasztja, mint cigány az akasztást”, „a cigány is a maga lovát dicséri”, vagy olyan szókapcsolatot, melyben a cigány állandó jelzőt kap: „koszos cigány”, „bűdös cigány”, vagy idézhetjük azokat a mozaikszavakat, amelyek mozgósító erővel bírnak a végrehajtásra: „CPG” = cigánypusztító gáz/gépezet, „CMŐ” = cigánymentes övezet, de lehetne mondani a már-már gyilkos vicceket: „– Hogy hívják a cigányok fogorvosát? – Dr. Marthens” (a szkinhedek egyenruhájának része a Marthens-bakancs).

A cigánysághoz tartozó általános értékítéletek: a cigányok nem szeretnek dolgozni, lopnak, bűnözésből tartják el magukat, szaporodnak, mint a nyulak,

családi segélyből élnek. Ezek a megközelítések sok esetben vándormondákkal is igazolódnak illetve kiegészülnek, melyek szerint fölszedik a padlót, s azzal fűtenek, disznót tartanak a fürdőkádban, lovat az emeleti fürdőszobában, stb.

H. A CIGÁNYOKKAL SZEMBENI ELŐÍTÉLETEK MEGSZÜNTETÉSÉNEK MÓDJAI:

1. a cigányság bemutatása:

- a) médiákon keresztül (nemzetiségi műsorok, Roma-nap, stb.)
- b) a településeken cigány kulturális napok tartása
- c) különféle országos kampányok
- d) iskolai tananyagként: mint kultúra bemutatása, mint toleranciára, demokráciára nevelés
- e) a felsőoktatásban romológiai ismeretek oktatása

2. törvényi lehetőségek:

- a) kisebbségi törvény
- b) faji, kisebbségek elleni büntettek törvényi elmarasztalása
- c) független bíróságok
- d) ombudsman intézménye

3. a cigányság közvetlen segítése:

- a) jogvédő irodák létrehozása
- b) cigány kultúra és nyelv tanítása, ápolása
- c) cigány önszerveződési folyamatok támogatása (pl. kisebbségi önkormányzatok tagjainak képzése)
- d) szülők felvilágosítása, meggyőzése a gyerekek iskolai beilleszkedésének segítése érdekében
- e) egészségügyi felvilágosítás, nevelés
- f) iskolázottsági szint emelkedésének segítése
- g) munkahelyteremtés.

4. RASSZIZMUS

- (1) a rasszizmus az, amikor faji, vagy származási alapon embereket csoportosítanak, és a csoportról ítélkeznek
- (2) rasszizmus legalapvetőbb jellemzői: az általánosítás, a kollektív felelősség elve és a bűnbakkeresés
- (3) rasszizmus alatt érthetjük azt is, amikor valakit vallása, meggyőződése vagy más okok miatt megkülönböztetnek
- (4) a rasszista megnyilvánulásokat a világ minden országában elítélik
- (5) az ENSZ az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában deklarálta az emberfajták egyenlőségét és szabadságát. Az egyenlőség arra utal, hogy nem lehet olyan elméletet gyártani, amelynek alapján egy adott embercsoport, népcsoport alacsonyabb, illetve magasabb rendűnek lenne minősíthető
- (6) rasszistának nem csak azt az egyént lehet nevezni, aki magát annak vallja, hanem azt is, aki a rasszizmus fogalmában meghatározott tevékenységet végez, illetve rasszista elveket vall.

- (7) A rasszizmus lehet tudatos, vagy gyakorolhatja azt valaki öntudatlanul. Tudatosan rasszista az, aki tudatában van annak, hogy tevékenységével egy másik csoport tagját annak az adott csoporthoz való tartozása miatt sért, és ennek ellenére felvállalja tevékenységét.
- (8) Nem lehet rasszista megnyilvánulásnak nevezni, hogyha nyilvánvaló, egyértelmű különbségekről beszélünk, illetve adott kérdéseket felvetünk. Nem az a gond, ha beszélünk a különbségekről, hanem az, ha ezekre a különbségekre koncentrálnak.
- (9) Vannak természetes különbségek. Ezeket nincs értelme eltitkolni, de eltúlozni sem célszerű azokat.
- (10) A kulturális rasszizmus a kultúrák összehasonlíthatatlanságának, egyedi és felcserélhetetlen voltának alapján azt állítja, hogy minden kultúrának joga van a létezésre, a méltósághoz, de ez csak a maga földrajzi helyén illeti meg és nem a bevándorló országban.

5. A MULTIKULTURÁLIS NEVELÉS MODELLJEI

1. TRANSZMISSZIÓS MODELL – THOMAS KUHN

Oktatásméleletében a tankönyvek játsszák a kulcsszerepet. Ezek azok az eszközök, amelyek közvetítik a tanulóhoz az adott kor tudományos szókincsét és mondattanát. A paradigma olyan eljárásrendszer, amelyben hallgatólagosan az adott kor tudományos közösségéhez tartozó valamennyi egyén megegyezett, és amelyben egyetért.

A paradigma-modell azonban viszonylagos érvényű, mert a paradigmák egymással összemérhetetlenek. Így a különböző kultúrák tagjai különböző paradigmákban viselkednek, különböző módon észlelik és értelmezik a világot. Erre épül minden olyan oktatásügyi elképzelés, amelyek egy ősi törzsi szellemiségnek a kizárólagosságát, szeparatista jellegét erősítik fel, koherens, zárt világképet felépítve (pl. hindu, muzulmán, katolikus kultúrák).

E különböző világképek között nincs átjárás, mindegyik a maga totalitásában érvényes, egymással össze nem mérhető.

2. TRANSZFORMÁCIÓS MODELL – CARL POPPER

Carl Popper szerint minden, valamely tudományos közösség paradigmája szerint felnövekedett iskolás rossz oktatást kapott, mert dogmatikus szellemben nevelődött. A paradigmákat „mitikus keretnek” nevezi, saját magát a nyitott társadalom képviselőjének mondja.

Véleménye szerint egy nyitott társadalom képviselői mentesek a misztikus tabuktól, a szokásjogot az ésszerűség váltja fel. Az ésszerűség érvényesüléséhez szükség van arra, hogy az egyén más, az övétől, vagy az ő paradigmájában kötelezően előírtaktól eltérő nézőpontokat is tekintetbe vegyen. E modellben nincs helye a bizonyosságnak, tagadja az abszolút igazság lehetőségét. Az egyénnek meg kell tanulnia, hogy elviselje a kétséget, a bizonyosság hiányát.

Popper arra bátorítja az egyént, hogy vállalja saját kultúráját mindazokkal a konfliktusokkal, amelyeket ez a vállalás magával hoz.

3. TRANSZFORMÁCIÓS CURRICULUM – FRANK MUSGROVE

A Popper nyomán kialakult tantervelméletek az ún. „transzformációs curriculum”-ban öltének testet. Ennek az irányzatnak az egyik képviselője az angol Frank Musgrove.

Elveti a kulturális transzformáció modelljét. Szerinte a különböző kultúrák találkozásakor kialakuló konfliktusokat kell felhasználni kiindulópontként a valóság többoldalú megismertetésére.

Kuhn modellje kizárja azokat, akiknek kétségeik vannak; csak társadalmi szinten ad lehetőséget a multikulturalitásra. Ennek az az ára, hogy az egyén szintjén elnyomják a sokszínű szubkultúrákat.

6. A MULTIKULTURÁLIS NEVELÉS IRÁNYZATAI

Különböző elméleti háttérre, különböző filozófiákra alapozva különböző irányzatok tűnnek elfogadhatónak. A központban lévő fogalom szerint Grant és Slecter (1988) kutatásai alapján az öt legjelentősebb irányzat a következő:

- (1) a hátrányos helyzetűek és a kulturálisan különbözők nevelése
- (2) az emberi kapcsolatok köré szerveződő nevelés
- (3) az integrált csoport curriculum
- (4) a multikulturális nevelés
- (5) a multikulturális és rekonstruktív nevelés.

1. A HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK ÉS A KULTURÁLISAN KÜLÖNBÖZŐK NEVELÉSE:

Az elmélet szerint az elsajátított tudás szempontjából diszkrimináció sújtja a kisebbségeket, az etnikumokat, a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűeket. A tanár felelőssége segíteni ezeket a diákokat a felzárkózásban. Az irányzat lényege olyan átmenetek felkínálása, amelyek felhasználásával a diákok felzárkózhatnak, s elérhetik a „többség” szintjét.

2. EMBERI KAPCSOLATOK:

E megközelítés lényege, hogy az iskolák egyik legfontosabb feladata egy olyan tanulási környezet megteremtése, amelyben természetes a tanulók egymás iránti tisztelete és kölcsönös elfogadása. A hangsúly a diákok közötti pozitív viszonyokon, a sztereotípiák elutasításán és az előítéletek felszámolásán illetve számuk csökkentésén van. Ehhez a megközelítéshez kötődik legerősebben a **kooperatív tanulási modell**, amiről még ejtünk szót (ld. 46. o.).

3. INTEGRÁLT CSOPORT CURRICULUM

E megközelítés a curriculum megváltoztatását hangsúlyozza. E szerint a domináns kultúráról kialakított képet a szubkultúrák hozzáadásával gazdagítani kell. A megközelítés analizálja az egyes alcsoportokkal szembeni előítéleteket.

4. A MULTIKULTURÁLIS NEVELÉS

Ez központi célnak a minden kultúrára kiterjedő egyenlő elismerés megteremtését valamint a társadalmi esélyegyenlőség elérésére való törekvést tartja. Hívei szerint az iskolának tükröznie kell a kultúrák sokféleségét. Az

oktatás szempontjából a tanároknak építeniük kell a diákok hátterére, mint olyan forrásra, mely az egész csoport számára érték. Úgy kell fenntartaniuk a magas oktatási színvonalat, hogy tisztelik és integrálják a tanulási stílusok terén megmutatkozó különbségeket.

Ez a módszer tehát láttatja számos a különböző szubkulturák nézőpontjait, miközben – elméletben – mentes a sztereotípiáktól és az előítéletektől.

5. MULTIKULTURÁLIS ÉS REKONSTRUKTÍV NEVELÉS:

Célja, hogy kialakítsa a tanulóban a társadalmi folyamatok és egyenlőtlenségek kritikus szemlélésére és az ilyen problémák cselekvésben megnyilvánuló kezelésére való készséget.

Ebbe a módszerbe gyakran a többi megközelítésben is használt gyakorlatokat épít be, pl.:

- 1) al csoportok kultúráiból veszi a tananyagot
- 2) mentes a sztereotípiáktól és az előítéletektől
- 3) kooperatív tanulási módszert alkalmaz
- 4) Számos új elemet is felhasználnak, pl.:
- 5) a demokrácia gyakorlása az osztályteremben
- 6) a tanulók – saját életmódjuk kritikus kezelésével – megtanulják kritikusan vizsgálni a társadalmi feltételeket
- 7) a gyerekek a társadalmi cselekvésre való képességeket a tananyag szerves részeként tanulják meg
- 8) a tanárok – a közösségekben felmerült problémák megoldására – aktívan dolgoznak a hátrányos helyzetű csoportokkal.

Bármilyen megközelítést is alkalmaz valaki, a lényeg az, hogy viselkedését a kulturális különbségekre való érzékenység határozza meg. Ez a cél három lényeges momentum figyelembevételével valósítható meg:

- (1) a tanulók különbözőségének fel- és elismerésével
- (2) a diákok kulturális hátterének felhasználásával
- (3) a különböző tanulási stratégiák azonosításával és megerősítésével, mely során mindenki olyan attitűdöt sajátít el, mely szerint különbsége révén bizonyos szempontból hozzájárul, bizonyos szempontból pedig gátolja a közösség működését, és – végül is – mindnyájan gazdagodnak egymás különbözőségétől, s a többiek tanulási környezetéhez való hozzájárulásától.

7. A MULTIKULTURÁLIS ISKOLAI KÖRNYEZET:

A tantestület demokratikus magatartást tanúsít, demokratikus értékeket képvisel

Az iskolai értékek és normák a kulturális sokszínűséget tükrözik

A felmérések elősegítik a szociális és etnikai egyenlőség kialakulását

A tananyag bemutatja a fogalmak etnikai vonatkozásait, kérdéseit és problémáit

Nyelvi pluralizmus és a különféléesség tiszteletben tartása

A tanítási és motivációs stílusok minden gyermeknél hatékonyak

A különböző rétegekből és etnikai csoportokból érkező gyerekek azonos státuszba kerülnek

A tanárok és a tanulók elsajátítják azokat a készségeket, melyekkel felismerhetik a rasszizmus különböző formáit, és küzdhetnek ellene

A multikulturális iskolai környezet

A tanulóknál arra kell törekedni, hogy az öröklött és tapasztalati viselkedésszabályozás mellé beépüljön az értelmező és önértelmező szint is, vagyis tanulják meg a szociális viselkedés alapvető szabályait, és ezeket képesek legyenek önmagukra is vonatkoztatni (!).

A nevelés során először az alapvető szociális hajlamokat szükséges megismernünk (kötődés, rangsorképzés, csoportképzés, birtoklás, párképzés, utódgondozás, stb.).

V. ISKOLA, GYAKORLATI MEGVALÓSÍTÁS

1. ÁLTALÁBAN

A multikulturális nevelés elismeri, megérti és értékeli a kulturális csoportok különbözőségeit, valamint azt az igényt, hogy a tanulók képességeit sokféle csoporttal való együttműködés során fejlesszük. A multikulturális nevelés olyan iskolai környezetet teremt, melyben a gyermekek ismereteket szerezhetnek és tanulhatnak egymás kultúrájáról, annak eltérő háttéréről és egyediségéről.

Ahhoz, hogy autonóm, határozott vélemény, biztos döntéshozatal, kialakult világnézet jellemezzen valakit, nagyon hosszú fejlődési utat kell bejárni. Ezen az úton vannak olyan szakaszok, amikor tud segíteni valaki (család, pedagógus, olyan személyiség, akinek a véleménye segít döntéseink meghozatalában, viszonyulásokban), és vannak olyan szakaszok, amikben egyedül kell végigmennünk. Döntéseinkben az első segítők mindig benne lesznek (szülők, testvérek, pedagógusok, gyerektársak).

2. PEDAGÓGUSOK LEHETŐSÉGEI

Az iskolában a pedagógusok sokat tehetnek az előítéletek megszüntetéséért:

- 1) személyes beszélgetéseken keresztül
- 2) szülőkkel való személyes kapcsolaton át
- 3) nyílt napokon (amiken pl. a cigánygyerekek is szerepelnek, s szüleik már csak ezért is elmennek).

Az együttműködést leginkább akadályozó **előítéletek megszüntetése és kialakulásuk megelőzése** tehát (a családon túl) elsősorban a **pedagógusok, az iskolák feladata**, mégpedig egyrészt a multikulturális nevelés, másrészt a biculturális szocializáció egymástól elválaszthatatlan folyamatainak megvalósításával.

3. A MULTIKULTURÁLIS OKTATÁSPOLITIKA KÉT MEGHATÁROZÓ PEDAGÓGIAI CÉLT KÖVET:

- 1) kisebbségi tanulók teljesítményének növelése és személyiségének fejlesztése
- 2) a különböző kultúrájú és társadalmi helyzetű csoportokhoz tartozó egyének közötti kapcsolat javítása.

4. E CÉLOK ÉRDEKÉBEN KÉTFÉLE MÓDSZERT ALKALMAZ:

- 1) a tanterv átalakítása oly módon, hogy az általa közvetített kultúra és történelemszemlélet inkább integratív, sokféleséget tükröző, semmint homogenizáló és kirekesztő legyen
- 2) olyan technikák kidolgozása, amelyekkel meg lehet oldani a tanulók környezetében tapasztalt konfliktusokat, vagy morális értelemben pozitív válaszokat lehet adni ezekre a helyzetekre.

5. SZOCIÁLIS KOMPETENCIA

Az iskolai nevelés alapvető feladata a tapasztalati szociális kompetencia elősegítése (megfelelő szociális szokások, minták, attitűdök, meggyőződések, készségek és ismeretek). Vagyis a nevelőmunkában célszerű hangsúlyt helyezni az egyéni szociális értékrendre.

A szociális kompetencia fejlesztéséhez szükséges a szociális attitűdök és meggyőződések fejlesztése is: jó különös tekintettel lennünk az emberre, fajokra, etnikumokra, nemzetiségekre, nemzetre, népekre vonatkozó attitűdök és meggyőződések fejlesztésére.

A szociális kompetencia működéséhez szükséges a kivitelező rendszer, a szociális képességrendszer, amely szociális szokásokból, mintákból, készségekből (pl. szociális kommunikáció, érdekérvényesítés, segítőkészség, együttműködési képesség, vezetésképeség) és ismeretekből áll.

A szociális képességfejlesztéssel kapcsolatban Zsolnai Anikó a csoportalkotás szempontjaira (csoport nagysága, stabilitása, foglalkozások gyakorisága, tartalma, a gyermekek szociális készségeinek fejlesztése) hívja fel a figyelmet.

A szociális kompetencia fejlesztése, a segítő életmódra nevelés a személy és a közösségek szempontjából egyaránt nagy jelentőségű.

6. CSOPORT

A multikulturális nevelés szempontjából a rangsorképzési és csoportképzési hajlam kiemelkedő fontosságú. A rangsorban mindig van alacsonyabb és magasabb státuszú személy. Ha valakiben szocializációja folytán azt erősítem, hogy fogadja el alárendelt szerepét, akkor könnyen előfordulhat, hogy alattvalóvá nevelem. Ugyanígy megtörténhet, hogy egy csoport tagjai képtelenné válnak más személy elismerésére. Ebben az esetben könnyen előfordulhat, hogy a csoporttevékenység anarchiába, diktatúrába fullad, s megtörténhet, hogy valamely domináns jellemző (bórszín, etnikum) alapján választott „ellenség” tartja össze a továbbiakban a személyeket. Meg kell találni a határt. A közös jellemzők, a kultúra az, ami a csoportokat összetartja. A csoportkultúra elsajátítása, a csoportnormák elfogadása (bármilyenek is azok) előfeltétele a csoporthoz tartozásnak. A csoport értékrendje, a csoporton belüli szocializáció az, melynek hatására az egyéni értékrend kialakul. Az iskola feladata, hogy a csoportléttel kapcsolatos hajlamok kielégítésével megelőzze a fiatalok bandába szerveződését, illetve vonzó csoportokba történő bevonásukkal elősegítse a bandából való kivonásukat. A csoportképzési és hovatartozási hajlam szocializációs feladatának eredményes megoldása hozzájárulhat a csoportok, a nemzetiségi, a nemzetek közötti szembenállások, előítéletek természetének, okainak megértéséhez, oldásához.

Amikor csoportról beszélünk, nem csak arról van szó, hogy több ember egyszerre ugyanazon helyen van jelen; a csoport több ennél. A csoporthoz tartozó személyeket célok, tevékenységek kapcsolhatják össze, tudatában lehetnek jellemzőiknek, amelyek összekapcsolják őket. Esetleg e jellemzők másoktól

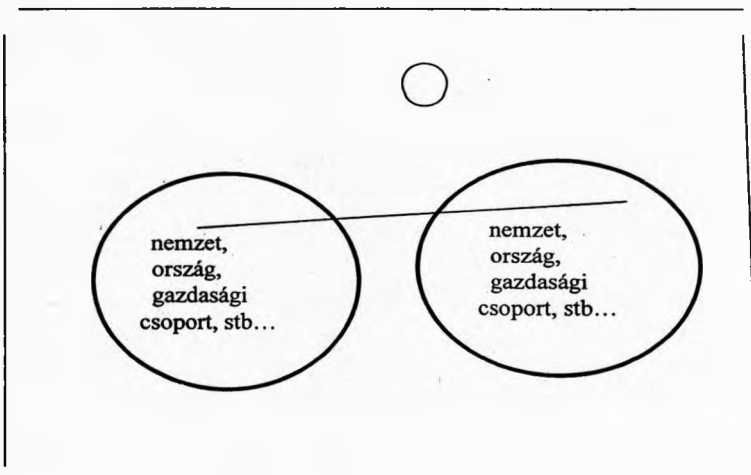
elkülöníthetik a csoportot. Csoporttudat és kölcsönösség jellemezheti az együttműködőket szimbólumokat használhatnak összetartozásuk és különbözőségük kifejezésére. A csoporthoz tartozást kísérheti érzelmi azonosulás. A csoporton belüli működésnek idődimenziói: múltja, jelene, jövője lehet. A csoport védhet és támogathat, de követelményeket is támaszthat. Minél inkább érdekelmben áll egy csoporthoz tartozni, annál inkább meg akarok felelni a csoport követelményeinek. A csoport tagjait különböző szempontok, esetleg egyszerre több szempont is tarthatja össze, pl. életkor, nem, érdeklődés, társadalmi helyzet, vallás, foglalkozás, etnikai különbözőség, stb. Egy személy általában egyszerre több csoporthoz is tartozik. Tagjai vagyunk ún. kelepce-kötélekeken alakuló csoportoknak, melyeket nem mi választottunk, hanem beleszülettünk (pl. családi, faji, etnikai, nemzeti csoportok). Tagjai lehetünk elkötelezettségen alapuló csoportoknak is, pl. házasságkötés révén vagy befektetésen, ragaszkodáson vagy hasznot hajtó kötélekeken alapuló csoportoknak.

A csoport belüli hatékony együttműködés feltétele, hogy kapcsolatainkat bizalom, kölcsönösség, időnként alkudozás és összehangolás jellemezze. A legfontosabb: együttműködni másokkal...

A csoporton belüli együttműködés technikájának elsajátítása megkönnyíti a csoporton kívüli személyekkel történő együttműködést is. Az együttműködés technikájának elsajátítása hosszú folyamat; idő és sok-sok türelem szükséges hozzá.

7. KOOPERATÍV TECHNIKA

Kooperatív technika

A globális feladatokkal kapcsolatban a kooperatív technikák nagyon eredményesnek bizonyulhatnak. A kooperatív munkában kis létszámú, heterogén összetételű csoportok tevékenykednek együtt úgy, hogy a csoport minden tagja együtt dolgozik egy feladat megoldásán s a munkájukhoz szükséges információt egymástól tudják megszerezni. Közösén osztják fel a feladatot és a tanulás maximális hatékonysága érdekében felhasználják a csoport minden tagjának képességét. A kooperatív tanulásnál a tanulók azt érzékelik, hogy a kívánt tanulmányi eredményt csakis és kizárólag a többiekkel együtt tudják elérni. Ezért az egyes tanulók eredményei hasznosak a többi csoporttag számára. A tanulók a tananyagot egymással megbeszélik, annak megértésében egymást segítik és keményebb munkára ösztönzik egymást. Tehát itt az egyéni boldogulás leghatékonyabb módja a kooperáció, az együttműködés. Lényeges, hogy a folyamat során minden egyes szubkultúrából kerüljön valami az egységes kurzusba. Tanárunk nem mindentudó, hanem konzulens, aki támaszt nyújthat az egymással pozitív függésben lévő tanulóknak a munkához, valamint az előzetesen megbeszélt feltételek alapján történő kiértékeléshez. Az ilyen csoportban az egyén nem veszíti el egyéni színét, sőt a csoporton belül felerősödik az. Az egymástól függés kényszerít arra, hogy meg akarjam ismerni, meg akarjam érteni a másikat.

A kooperatív technikák közvetítésének nagyon sok módja van. Az egyik legnépszerűbb s leggyakrabban alkalmazott az ún. mozaik-pedagógia. A multikulturális nevelés szempontjából ez az egyik legcélravezetőbb. Gyakorlati megvalósítása úgy történik, hogy az osztályba járó tanulókat több csoportba osztjuk, s minden csoportnak el kell végezni bizonyos, több elemből álló feladatot. Adott részfeladatot a csoportok tanulói csak úgy tudják elvégezni, ha más csoport azonos feladaton dolgozó tanulóival együttműködik. A tanulóknak egymásra kell találniuk, ki kell dolgozniuk a saját feladatrészüket, meg kell tervezni, hogyan tanítják meg azt a többiekkel, majd ezt eredményesen meg is kell tenniük. A munkát értékelés zárja. Értékelni a munka folyamatát és eredményességét egyaránt szükséges. Ennek során nem a hiányosságokra, hanem az addig elért eredményekre célszerű helyezni a hangsúlyt. Lehetővé kell tenni, hogy a tanulók saját maguk fogalmazhassák meg, mit tekintenek egyéni, illetve csoportteljesítménynek. Érezhessék, érthessék meg a társakkal való együttműködés értelmét. A jó pontok és a csoportok összesített eredményének jelzése erősítheti a tanulóknak az összetartozás érzését.

Amennyiben a kooperatív technikát a multikulturális nevelés jegyében alkalmazzuk, először önmagunk számára kell nagyon alapos helyzetelemzést készítenünk: tudnunk kell, kik azok a tanulók, akikkel foglalkozunk, mik azok a szempontok, amelyek alapján – kultúrájukat tekintve – különböznek, és hogy mely etnikumokhoz tartoznak a tanulók (etnikai különbözőség esetén). Tudnunk kell, mi jellemzi a többséget és mi a kisebbséghez tartozókat etnikai szempontból; mekkora távolságot kell legyőznünk az együttműködés érdekében; mik a közös jellemzők, amik segíthetnek a munkában; milyen feladatok adhatók az együttműködés érdekében, módszertanilag hogyan oldható meg a különböző etnikumhoz tartozók együttműköltatása, stb.

Az egymásra figyelés technikái, az aktív figyelem, az egymásra figyelés megtanulása olyan eredményei a kooperatív módszernek, amelyek az egyén és a mások közti távolság legyőzését valósíthatják meg.

Néhány példa arra, hogy hogyan lehet a kooperációt a multikulturális nevelés jegyében felhasználni:

1. önismereti gyakorlat: milyennek látnak mások engem?; milyennek látom én önmagam?; milyen szempontok alapján választok barátokat?
2. beszélgetés a szomszédokkal: adott feladat leglényegesebb kérdéseinek megfogalmazása társal
3. több jelentésszinten is értelmezhető történetek jelentésrétegeinek megfejtése, értelmezése olvasóként és a történetben szereplők szempontjából is
4. olvasócsoport: együtt olvasás; a feltett kérdésekre annyi válasz megfogalmazása, ahány személy a csoport munkájában részt vesz
5. problémamegoldás: egy adott feladat közös megoldása (a probléma megvitatása, választkeresés külön - külön, majd a megoldási javaslatok összevetése, döntés), esetleg lezáratlan történet befejezésének megalkotása
6. vita újságcikkről: a tanulók újságcikkeket gyűjtenek az előítéletekkel kapcsolatosan, majd közösen elolvassák, megbeszélik, véleményt formálnak és véleményüket indokolják az olvasottakról

Ezzel a módszerekkel egymástól idegenkedő személyek közelíthetők egymáshoz, s erre szükség is van, hiszen a **meglévő képességek** (olvasás, beszéd-készség, odafigyelés, írás, számolás) keveset érnek akkor, ha a személy **nem tudja azokat kooperatív interakciókban a más emberekkel való kapcsolatteremtés a saját karrierjének, családjának, vagy az őt körülvevő közösség kialakításában hasznosítani.**

8. NAT

A NAT meghatározza a nemzeti és etnikai kisebbségek oktatásának sajátos elveit. Ezen belül az interkulturális oktatás céljával tűzi ki, hogy a kisebbséghez és a többséghez tartozó tanulók együtt sajátítsák el az adott kisebbség népismereti, műveltségi anyagát és – a szülők igényeinek megfelelően – a kisebbség nyelvét.

Az „Ember és társadalom” műveltségi terület pedig lehetőséget teremt a kisebbségek kultúrájának oktatására is.

E célok megvalósításának minősége a pedagógusokon múlik, s ehhez elengedhetetlenül **szükséges a tanárok többségének szemléletválttatása.**

A NAT is megfogalmazza a bikulturális szocializáció fontosságát; „cigány felzárkóztatási programnak” nevezi, melynek az a célja, hogy „... elősegítse a cigány tanulók számára a NAT-ban, ill. a helyi tantervben szereplő, a tanulók korcsoportjának megfelelő követelmények teljesítését”.

A környezetvédelem, a multikulturális nevelés faji, etnikai kérdései, háborúk problémái stb. mind olyan kérdések, amelyek a NAT Társadalomismeret és Emberismeret műveltségi területeiben megjelennek.

A NAT 1998 őszétől kulcsfogalmakként a demokráciát, a nemzeti és európai, humanista értékeket, valamint az emberiség előtt álló közös problémákat emeli ki. Közös követelmény a hon- és népismeret, mely a következőket fedi: „A tanulók legyenek nyitottak a hazánkban és a szomszédos népek, népcsoportok értékeinek és eredményeinek megismerésére, megbecsülésére”. „Legyenek

nyitottak, megértők a különböző szokások, életmódok, kultúrák, vallások: a másság iránt, becsüljük meg ezeket”.

A NAT megfogalmazza a nemzeti és etnikai kisebbségek oktatásának sajátos elveit is: szól az anyanyelvi oktatásról, a kétnyelvű kisebbségi oktatásról, a nyelvoktató kisebbségi oktatásról, a cigány felzárkóztató oktatásról valamint az interkulturális oktatásról. A kisebbségi oktatás a kisebbségekhez tartozó tanulók identitás-megőrzését és annak erősítését vannak hivatva elősegíteni. A minden tanulóra érvényes műveltségfömbökhöz megjelenő kisebbséggel kapcsolatos témák a multikulturális világban való életre való nevelést szolgálják.

Az Ember és társadalom műveltségi terület középpontjában a személyiség tiszteletére nevelés, a nemzeti és állampolgári tudat erősítése, a szociális érzékenység, az életkornak megfelelően a társadalmi problémák iránti nyitottság, a környezetért érzett felelősség, a más kultúrákkal szembeni tolerancia, a humánus, értéket védő magatartás fejlesztése, a demokratikus intézményrendszerek használatához szükséges ismereteket és készségeket megalapozó készségek és képességek kialakítása áll.

A Társadalmi ismeretek részletes követelményei között már a 4. osztály végén szerepelnek különböző közösségekre (családi, baráti, iskolai, vallási) vonatkozó elvárások, valamint a Magyarországon élő etnikai csoportok és néhány nemzetiség felsorolás szintű ismerete. A 6. osztály végére már a határon túli magyarságról és az anyaországgal való kapcsolatukról is kell tudniuk a tanulóknak. 7. osztálytól a Társadalmi ismeretek helyett Társadalmi, állampolgári és gazdasági ismereteket tanulnak. A 8. osztály év végi követelményei között szerepelnek az alábbi témák:

1. nemzeti - nemzetiségi, etnikai csoportok
2. egyházak és vallási közösségek
3. társadalmi beilleszkedési zavarok, pl. idegengyűlölet
4. mozgatóink címszó alatt: nyitottság, empátia és tolerancia, előítélet és előítéletes viselkedés.

A történelem tantárgy keretén belül is van lehetőség a multikulturális nevelésre.

A Művészetek műveltségi terület minden részterülete alkalmas arra, hogy speciálisan etnikai témákkal kiegészítsük (irodalomból, pl. olvashatunk cigány népmesét, de az ének-zene, tánc, vagy a vizuális kultúra területek is alkalmasak arra, hogy a kisebbségi kultúrát közelebb vigyük a tanulókhöz).

Életkori sajátosságokat figyelembe véve választhatunk filmet, képzőművészeti alkotásokat, zeneműveket feldolgozásra, amelyek adott etnikumról szólnak, vagy adott etnikum hozta létre, hiszen „a műveltségi terület alapja a nemzeti és az egyetemes emberi kultúra valamint a mindennapi életünk, a természet és a tervezett - alakított környezetünk esztétikai jelentésekkel is bíró tartománya”.

VÉGSZÓ

„Minden, mi e... [lapokon] áll, lehet tévedés is.”
(Richard Bach: *Illúziók*)

UTÓMOTTÓ

„Azt hiszitek, hogy csak én
ácsorgok fényért és szeretetért
a város kapuja előtt,
én korbácsolom a ziháló szél
hátát átkaimmal és üvöltöm az égis
kivettségem sirlalmait:

Sokan várjuk a kapukon kívülről,
hogy bizalmatok rézkrajcárjaival
megajándékozzatok!”

(Bari Károly: *Azt hiszitek*)